

Nieuwe methodiek

Versterken van onderzoekend vermogen in de context van inclusief onderwijs: een nieuwe aanpak met photovoice

Karin Diemel (Fontys Hogeschool), Linda van den Bergh (Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg) en Ilonka van der Sommen (Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg)

Samenvatting

Van onderwijsprofessionals wordt verwacht dat zij onderzoekend vermogen ontwikkelen. Dit is nodig om weloverwogen, onderbouwd en planmatig ontwikkelingen in hun onderwijscontext teweeg te kunnen brengen, waarbij perspectieven van andere betrokkenen verkend en meegenomen worden. Photovoice is een creatieve vorm van participatief actieonderzoek die deelnemers een actieve stem geeft doordat zij aan de hand van foto's hun beleving van -en perspectief op minder grijpbare thema's naar voren brengen (Wang & Burris, 1997). In dit artikel doen we verslag van een nieuwe aanpak waarin masterstudenten zich bekwamen in de photovoicemethode. Naast het leren toepassen van deze methode, staat in dit onderwijsaanbod het inhoudelijke thema 'sense of belonging' centraal, een belangrijk begrip in relatie tot inclusief onderwijs. Deze nieuwe aanpak heeft twee doelen: 1) het versterken van het onderzoekend vermogen van masterstudenten (en docenten) en 2) het verdiepen van hun kennis over sense of belonging. Het aanbod is onderzoeksmatig gevolgd en geëvalueerd middels vragenlijsten en focusgroepen. Naast de versterking van onderzoekend vermogen en een verdiept inzicht in het begrip sense of belonging, heeft de aanpak ertoe geleid dat deelnemers vertaalslagen maakten naar hun eigen onderzoek over minder grijpbare thema's in de onderwijspraktijk.

Inleiding

Leraren komen in hun dagelijkse onderwijspraktijk eenvoudig oplosbare tot complexe vraagstukken tegen. Bij al die vragen wordt van hen verwacht dat zij kunnen bijdragen aan ontwikkelingsgerichte antwoorden daarop. Dit betekent dat zij bekwaam moeten zijn in hun eigen vakgebied, open moeten staan voor de perspectieven van anderen en de meerwaarde daarvan planmatig en onderzoekend erkennen en inzetten in hun praktijk. Dit vraagt om onderzoekend vermogen. In bachelor- en masteropleidingen wordt uitgebreid aandacht besteed aan de ontwikkeling van het onderzoekend vermogen om het eigen professionele handelen en de onderwijspraktijk te ontwikkelen en verbeteren. Onderzoekend vermogen omvat het hebben van een onderzoekende houding, het kunnen benutten van onderzoek van anderen en het zelf kunnen uitvoeren

van onderzoek. Waar het om gaat is dat professionals oog hebben voor de complexe vragen die spelen in hun onderwijspraktijk en hierop een antwoord willen vinden om deze praktijk verder te versterken, op een onderbouwde, systematische en navolgbare manier. De methode van onderzoek moet logisch passen bij de vraag en context waar(voor) het onderzoek wordt uitgevoerd (Van Swet et al., 2022; Munneke et al., 2023). Daarnaast is het voor duurzame innovatie van de praktijk van belang dat alle betrokkenen een stem krijgen en actief participeren in dit proces (Ros & Van den Bergh, 2018). De onderzoeksmethode photovoice geeft mensen een stem en is er expliciet op gericht om inzicht te krijgen in de krachten en zorgen binnen een context, kritische gesprekken aan te gaan over uiteenlopende thema's en gezamenlijk komen tot verbetermogelijkheden (Wang & Burris, 1997). Middels deze methodiek kunnen deelnemers door middel van foto's hun persoonlijke ervaring met -en perspectief op- complexe onderwerpen inbrengen. In dit artikel beschrijven we een nieuwe aanpak waarin studenten en docenten in een masteropleiding photovoice leerden toepassen als middel om zicht te krijgen op de perspectieven van betrokkenen bij lastig grijpbare thema's in de context van inclusief onderwijs, met als doel het versterken van hun onderzoekend vermogen.

Context

De Master Educational Needs is een opleiding voor hbo-professionals met onderwijsgerelateerde taken in alle sectoren van de educatieve sector. De master richt zich op het bieden van ontwikkelingskansen aan alle lerenden. Studenten gaan aan de slag met eigen complexe praktijkvraagstukken, waaronder pedagogische, didactische, begeleidings- of beleidsmatige vraagstukken, of een combinatie daarvan. Het gaat dan om de toegankelijkheid van het onderwijs voor ieder, om verwachtingen van leraren over mogelijkheden van lerenden, om het scheppen van optimale ontwikkelingskansen en het streven naar welbevinden. Houdingsaspecten en ethische overwegingen in het handelen van professionals spelen hierbij een belangrijke rol, net als de beleving van alle betrokkenen. Verbondenheid voelen, ofwel de 'sense of belonging' is een moeilijk grijpbaar sleutelbegrip hierin (Allen et al., 2021). Onderzoek naar houding, beleving en het ontwikkelen van bewustwording bij een dergelijk moeilijk grijpbaar begrip is complex. Het vraagt om reflectie op eigen

opvattingen en handelen en om actieve betrokkenheid van collega's, leerlingen / studenten en/of andere betrokkenen.

De onderzoeksmethode Photovoice

Photovoice is een participatieve onderzoeksmethode waarbij onderzoekers met betrokkenen samenwerken aan een proces van kennisconstructie. De deelnemers aan een photovoiceonderzoek maken foto's over het onderzoeksthema en delen aan de hand daarvan hun verhalen (Wang & Burris, 1997; Wang, 2006). De methode geeft meer diepgaand inzicht in de beleving en overwegingen van betrokkenen en geeft hen daarmee de kans om actief hun perspectief naar voren te brengen. Photovoice is een creatieve onderzoeksmethode met als doel het inzicht in sociale processen te vergroten door het bespreekbaar maken van gezichtspunten met behulp van expressieve uitingsvormen (Barone & Eisner, 2011). De methode heeft niet alleen als doel een stem te geven aan de deelnemers, maar ook om - door middel van het aangaan van kritische gesprekken over een thema - inzicht te krijgen in wat er aan krachten en zorgen binnen een gemeenschap leeft (Wang & Burris, 1997). De procedure ziet er als volgt uit:

- De procedure en het inhoudelijk thema worden toegelicht;
- Er wordt toestemming gevraagd voor de procedure van dataverzameling;
- De deelnemers maken of verzamelen een afgesproken aantal foto's over een gegeven thema (bijvoorbeeld inclusie) aan de hand van enkele vragen (bijvoorbeeld: wat maakt dat je je welkom voelt binnen je opleiding?) en prioriteren deze foto's;
- Er wordt een individueel gesprek gevoerd over de geprioriteerde foto's met één of twee onderzoekers. Het gesprek wordt geregistreerd. De foto's van de deelnemers worden verzameld;
- De onderzoekers analyseren de transcripties, herleiden centrale thema's die naar voren zijn gekomen in het gesprek en de meest passende foto's hierbij;
- Vervolgens worden in een focusgroepgesprek met drie deelnemers nagegaan of de foto's en thema's die door de onderzoekers zijn gekozen de essentie bevatten en er wordt eventueel bijgesteld. Met elkaar worden conclusies getrokken over onderscheidende en overeenkomstige thema's en eventuele punten voor ontwikkeling;

- De verhalen en keuzes voor thema's en foto's worden vastgelegd in een verslag en voorgelegd aan de deelnemers ter goedkeuring;
- De onderzoekers stellen de overkoepelende thema's en ontwikkelpunten die naar voren komen in de verschillende focusgroepgesprekken vast en rapporteren deze in een eindverslag dat weer wordt voorgelegd aan de deelnemers.

Het onderwijsaanbod photovoice

De onderzoekers, tevens ontwikkelaars en uitvoerders van dit nieuwe onderwijsaanbod, hebben zelf ruime ervaring opgedaan met photovoice in eerder onderzoek naar diversiteit en inclusie binnen de masteropleiding Educational Needs (Van den Bergh & Diemel, 2021) en breder binnen Fontys (Van den Bergh et al., 2023). De ervaring leert dat photovoice een krachtige methode is voor het zicht krijgen op ervaringen en ideeën voor verdere ontwikkeling. De wijze waarop in meerdere fases het gesprek gevoerd wordt aan de hand van persoonlijke foto's en verhalen, leidt tot verbreding van perspectieven en een verdiept inzicht in de thematiek.

Na de positieve ervaringen met photovoice als onderzoeksmethode binnen het eigen lectoraat, is de methode in workshops en ontwikkeltrajecten breder toegepast als instrument voor onderzoek bij de ontwikkeling van een visie op diversiteit en inclusie binnen scholen. Zo is een 'train de trainer opzet' ontwikkeld om de methode te gebruiken bij de ontwikkeling naar inclusiever onderwijs binnen een groep van scholen voor voortgezet onderwijs. Op basis van deze ervaringen is de opzet doorontwikkeld tot een nieuwe onderwijsaanbod voor studenten en docenten binnen de master Educational Needs. Het photovoice traject is tweemaal uitgevoerd; in de studie jaren 2021-2022 en 2022-2023. De doelen voor de deelnemers waren het versterken van hun onderzoekend vermogen en het verdiepen van hun kennis over diversiteit en inclusie en meer specifiek, de sense of belonging.

Het lectoraat wilde middels dit onderwijsaanbod meer zicht krijgen op de inzet en bruikbaarheid van photovoice in de onderwijspraktijk en een concrete bijdrage leveren aan onderzoekend vermogen van studenten en docenten. Om de doelen te evalueren heeft het traject een onderzoeksmatige opzet gekregen. Het proces is gemonitord met open vragen en door het verzamelen van de producten van studenten. De twee photovoice trajecten in 2021-2022 en 2022-2023 bestonden ieder uit vier bijeenkomsten. Aan de trajecten namen in totaal

34 studenten en docenten van de Master EN deel. Het eerste traject is deels online uitgevoerd, vanwege de destijds geldende COVID maatregelen.

Bijeenkomst 1

De eerste bijeenkomst begon met een inleiding, waarin het doel van het traject, het thema sense of belonging en de methode photovoice werden geïntroduceerd. Als startopdracht werd de deelnemers gevraagd om in de directe omgeving een foto te maken over wat voor hen het gevoel van verbondenheid verbeeldde. Dit werd uitgewisseld (live of in de chat).

Vervolgens werden de deelnemers meegenomen in de methodiek door een voorbeeldgesprek tussen twee begeleiders die het eerste gesprek uitspeelden met behulp van vier door henzelf gekozen foto's (zie figuur 1) en vijf richtinggevende vragen, die geïnspireerd zijn op de SHOWED methode (Gant, et.al., 2009; Migchelbrink, 2016): 1) Beschrijf de foto, waar staat de foto voor? 2) Waarom heb je deze foto gemaakt/uitgekozen? 3) Wat vertelt deze foto over jouw gevoel van verbondenheid? 4) Welke kansen voor verdere verbetering laat de foto zien? 5) Welke titel zou je deze foto geven? De deelnemers maakten aantekeningen terwijl zij het voorbeeldgesprek volgden.

Tot slot werd de deelnemers gevraagd om voorafgaand aan de tweede bijeenkomst vijf foto's te maken over de vraag wanneer zijn binnen de opleiding een gevoel van verbondenheid ervaren en wanneer niet. Daarnaast werd deelnemers gevraagd zich te oriënteren op een vraagstuk in hun eigen praktijk waarvoor zij de methode later zelf toe wilden toepassen.

Bijeenkomst 2

In de tweede bijeenkomst zijn de eerste ideeën voor het eigen photovoice onderzoek besproken. Vervolgens is het voorbeeldgesprek uit de eerste bijeenkomst nabesproken en gezamenlijk geanalyseerd. De deelnemers hebben in subgroepen op basis van hun aantekeningen de thema's uit het voorbeeldgesprek gehaald. Deze zijn vervolgens gedeeld in de hele groep en geverifieerd bij de geïnterviewde begeleiders. Het steeds nagaan van de juistheid van interpretaties door de onderzoekers bij de deelnemers is een belangrijk kenmerk van photovoice.

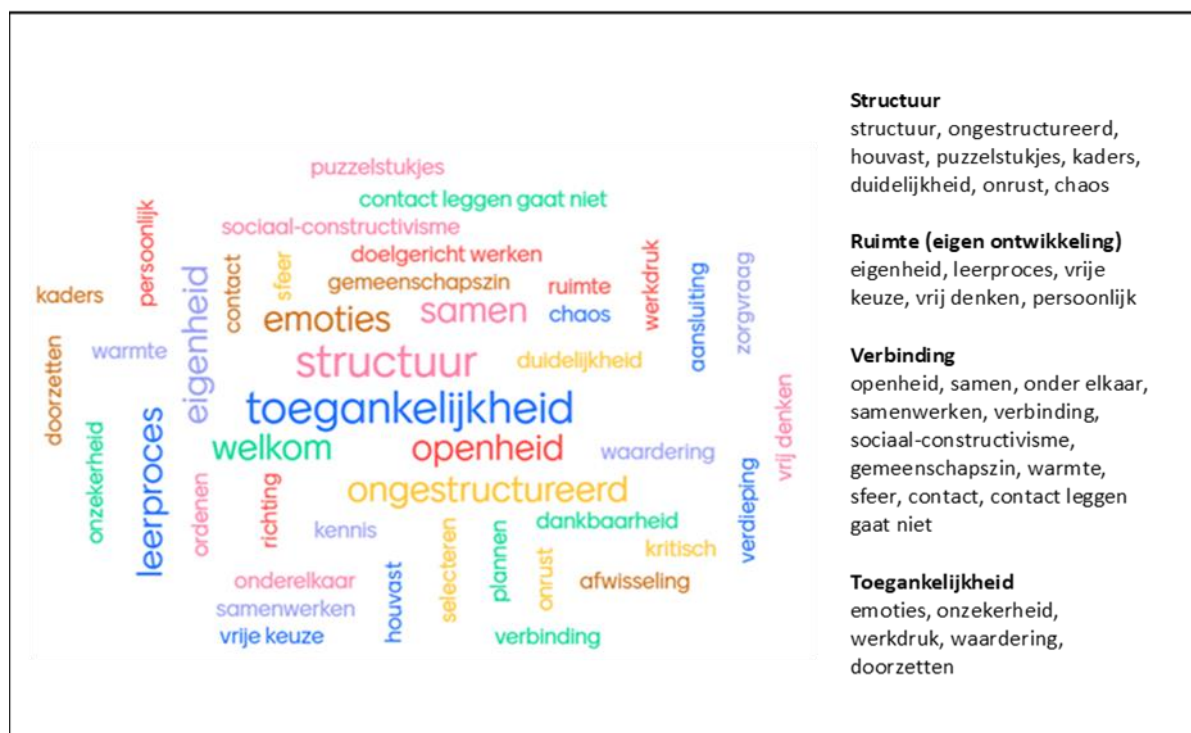
Expositie immersive experience naar Klimt in l'Atelier des Lumières te Parijs.

Noot. Overgenomen van [www.flickr.com](https://www.flickr.com/photos/dalbera/42899894050/), door J. P. Dalbéra, 2018
(<https://www.flickr.com/photos/dalbera/42899894050/>)

Figuur 1. Voorbeeld van gekozen foto photovoice

Narratief bij de foto: *“Met de foto wil ik laten zien dat je er soms niet bij wil horen, en dat je soms een stap moet zetten als je er bij wil horen [..]. In dit geval ging ik ervaren waarom deze tentoonstelling als zo bijzonder wordt ervaren[..]. In de hal was het zo druk met mensen, ze stonden, liepen, zaten en lagen [..]. Het was donker en licht, de beelden bewogen snel als verschillende films, er was muziek, [..] er was herrie van mensen en onrust van mensen die rondliepen, ik vond het niet fijn. Ik voelde me niet thuis en ik liep eruit. [..] Ik wilde er niet zijn en ik koos er voor om er niet bij te horen. [..] toen kreeg ik het gevoel iets gemist te hebben. Ik ging toch weer naar binnen en ik ging met andere ogen kijken.[..]. Na de eerste ervaring probeerde ik te ontdekken waarom andere mensen bleven en ik zag wat er eigenlijk ook was om me meer thuis te voelen”. Vervolgens hebben de deelnemers individueel thema’s uit de andere drie verhalen van het voorbeeldgesprek gehaald en deze ingevoerd in een woordwolk via de online tool ‘Mentimeter’ (zie figuur 2).*

Figuur 2. Thema's en overkoepelende thema's uit de voorbeeldgesprekken

De deelnemers hebben tot slot met drietallen het voeren van de individuele gesprekken met elkaar geoefend. De deelnemers namen daarbij afwisselend de rol van geïnterviewde, interviewer en notulist in. De begeleiders coachten hen hierbij. Na afloop van deze oefening is deelnemers gevraagd te reflecteren op hun rollen in de interview activiteit aan de hand van enkele open vragen via Microsoft Forms. Alle deelnemers gaven aan dat zij het leerzaam vonden om het gesprek in de verschillende rollen te oefenen. In deze rollen konden zij de verschillende perspectieven daadwerkelijk ervaren. In de rol van interviewer gaven een aantal deelnemers aan het 'interessant' of 'mooi' te vinden om te luisteren naar de verhalen en beelden van de ander en om daarop door te vragen. Meer dan de helft gaf daarbij aan dat het lastig was om objectief te blijven en 'niet in te vullen' of 'suggestieve vragen te stellen', maar bij het verhaal van de ander te blijven of hieraan ruimte te geven. In beide groepen vonden vijf personen (van de respectievelijk 16 en 18) dat zij nog teveel gefocust waren op de methodiek en de vragen die ze moesten stellen, waardoor ze soms de inhoud misten. Een deelnemer zei hierover: *"Ik vond het wel moeilijk om steeds in mijn hoofd na te denken over het formuleren van de vragen en ondertussen te luisteren naar het verhaal"*. Over de rol van geïnterviewde gaven verschillende deelnemers onder andere aan: *"Ik vond dat de interviewer echt wel geïnteresseerd was in mij"*, *"Je voelt je gehoord"*, *"Ik kon er veel over vertellen, omdat het dicht bij mezelf ligt"* en *"Er werden goede vragen gesteld, waardoor ik nog eens opnieuw en anders ging kijken"*.

In de rol van notulist ondervonden sommige deelnemers dat het noteren hielp om zuiver te luisteren en niet in te vullen, terwijl anderen het gelijktijdig luisteren en noteren moeilijk vonden, omdat de verhalen hen prikkelde om ook vragen te stellen.

De opdracht voor bijeenkomst 3 was om de door hen genotuleerde gesprekken te analyseren en de twee belangrijkste foto's te selecteren. Daarnaast werd ieder gevraagd de individuele gesprekken in het photovoice traject in hun eigen praktijk te gaan voorbereiden en plannen.

Bijeenkomst 3

Tijdens de derde bijeenkomst zijn de thema's uit het gehele voorbeeldgesprek geanalyseerd aan de hand van de woordwolk die was gecreëerd in de tweede bijeenkomst (zie figuur 2). Er volgde een toelichting op het voeren van een focusgroepgesprek met meerdere deelnemers, op basis van de???. Daarna hebben de deelnemers dit in de eigen groepen geoefend. De notulisten legden met behulp van drie richtinggevende vragen hun analyses en keuzes voor aan de geïnterviewden: 1) Zijn deze foto's voor jou ook hierbij kenmerkend? 2) Herken je je in de thema's die ik uit het gesprek heb gehaald? 3) Welke aanvullingen of wijzigingen heb je? Nadat alle analyses besproken en aangevuld waren, zijn de overkoepelende hoofdthema's en eventuele verbeterpunten met elkaar besproken en terugggekoppeld naar de groep. Na afloop werd de deelnemers gevraagd om hun eigen photovoice onderzoek in hun eigen praktijk geheel uit te voeren, voorafgaand aan de vierde bijeenkomst.

Bijeenkomst 4

In de vierde bijeenkomst vond een uitwisseling plaats van ervaringen en opbrengsten van de photovoice onderzoeken die in de verschillende praktijken zijn uitgevoerd. De deelnemers presenteerden hun thema, aanpak en resultaten van hun eigen photovoice projecten. Voorbeelden van thema's en contexten van de studenten zijn het welkom voelen op een Zeevaartschool, het ervaren werkplezier van een team in het praktijkonderwijs, het gevoel van zelfvertrouwen van leerlingen in groep 6 en de ervaring van de plek in het gezin waarin een gezinslid autisme heeft.

Na afloop is aan de deelnemers gevraagd een evaluatie in te vullen om te kijken in hoeverre de gestelde doelen waren behaald: het versterken van het onderzoekend vermogen en het verdiepen van hun kennis over sense of belonging. Aan de hand van vragen over de volgende topics is geëvalueerd hoe deelnemers hun ontwikkeling beleefden: onderzoeksvaardigheden, opgedane inzichten in het thema sense of belonging en de doorwerking van het onderwijsaanbod in de ideeën voor en ervaringen met het uitvoeren van photovoice onderzoek in de praktijk.

Resultaten

Evaluatie methode photovoice

Alle 34 deelnemers gaven aan dat ze de methodiek zelf kunnen uitvoeren. Kijkend naar de opbrengsten en de aandachtspunten die deelnemers verwoordden zijn verschillende onderzoeksvaardigheden in het traject versterkt. Het stellen van open vragen en het doorvragen in zowel individuele als focusgroep-interviews is volgens sommige deelnemers in het traject versterkt. Anderen zijn zich hiervan meer bewust geworden. Het innemen van meerdere rollen in de interviews droeg volgens deelnemers bij aan meer inzicht in wat onderzoek doen vraagt aan vaardigheden van een onderzoeker en wat voor impact de vraagstelling heeft op de bevraagden. Het modelen door de begeleiders droeg bij aan beeldvorming over de methode en hoe te handelen. Een deelnemer verwoordde hierover: *“Door de methodiek uit te leggen, voor te doen en er zelf mee te oefenen, krijg je voldoende inzicht in wat de bedoeling is. Hierdoor voel ik mij vaardig om met de methode aan de slag te gaan”*. Negen van de deelnemers voegden hieraan toe dat zij de verkregen handleiding hierbij nog nodig zullen hebben.

Deelnemers zijn daarentegen wisselend over hun vaardigheid van het analyseren van de kwalitatieve data en het rapporteren. Meer dan de helft vindt dit ingewikkeld en zou hier graag meer oefening in krijgen. Op de vraag waar ondersteuning nog gewenst is gaven zes van de 34 deelnemers aan dat zij niet verwachten nog ondersteuning nodig te hebben. De anderen gaven aan dat zij onderdelen van de methodiek nog vaker willen oefenen (zoals de opzet van het onderzoek, het stellen van open interviewvragen en niet interpreteren bij wat gezegd wordt, het analyseren en komen tot kernthema's, het voeren van focusgroep interview en de verslaggeving in het portfolio). De deelnemers gaven ook aan dat het traject heeft bijgedragen aan hun onderzoekende houding, met

name doordat ze in hun praktijk op zoek zijn gegaan naar hoe ze wensen en fricties wat betreft moeilijke thema's in hun eigen context kunnen onderzoeken. De deelnemers hebben photovoice ingezet om op onderzoekende wijze perspectieven van hun collega's, leerlingen of studenten te leren kennen, om hun ontwikkeling te stimuleren of om onderwijsontwikkelingen binnen een team te initiëren en relaties te versterken. Uit de evaluatie komt naar voren dat alle 34 deelnemers de methodiek tijdens of na afloop van het traject hebben ingezet in de eigen praktijk, al of niet voor onderzoeksdoeleinden. Een aantal deelnemers die de methodiek heeft ingezet heeft dezelfde vragen gebruikt als in de oefeningen van het traject, gericht op het welkom voelen. Er zijn daarnaast ook andere vragen gesteld, zoals: Wat draagt bij aan jouw werkplezier? Wat zie jij als kansen en belemmeringen voor leerlingen met een autisme spectrum stoornis binnen de school? Wat betekent zelfvertrouwen voor jou? Wat zijn de positieve punten en knelpunten in de samenwerking met jeugdhulp en hoe zie je de toekomst? Deelnemers aan de photovoice onderzoeken van de deelnemers waren collega's, studenten/leerlingen, jeugdconsulenten en een gezinsbegeleider met een gezin. De vraagstukken van de deelnemers waren dus zeer divers en speelden op verschillende niveaus binnen onderwijscontexten (groepsniveau, team- of schoolniveau en soms bovenschools niveau). In tabel 1 zijn de thema's en de betrokkenen van de photovoice onderzoeken die zijn uitgevoerd door de deelnemers weergegeven. Veertien studenten hebben het uitgevoerde photovoice onderzoek direct ingezet in hun portfolio, als bewijsmateriaal voor toetsing.

<i>Leerling/Student/ Groep</i>	<i>Team</i>	<i>Schoolniveau</i>	<i>Gezin</i>
• <i>Welkom/ buitengesloten voelen in de stage (MBO)</i> • <i>Factoren voor zelfvertrouwen (groep 6)</i> • <i>Factoren voor motivatie (groep 6/7)</i> • <i>Aanleiding boosheid en welbevinden (SO)</i> • <i>Welkom/ buitengesloten voelen op zeevaartschool (HBO)</i> • <i>Pedagogisch klimaat in de brugklas (VO)</i> • <i>Welbevinden in 1 op 1 gesprekken (HBO)</i>	• <i>Welkom/ buitengesloten voelen in een schoolteam (PO)</i> • <i>Versterken werkplezier team praktijkonderwijs (VO)</i> • <i>Kansen en belemmeringen voor leerlingen met ASS (SO)</i>	• <i>Gevoel van betrokkenheid bij schoolbeleid (VO)</i> • <i>(H)erkenning en beleving geformuleerde schoolwaarden (PO)</i> • <i>Beleving samenwerken onderwijs en jeugdzorg (PO)</i> • <i>Beleving 'collective efficacy' startende docenten (VO)</i> • <i>Ambities voor inclusief onderwijs (VO)</i>	• <i>Plek gezinsleden in gezin met ASS (gezinsbegeleider)</i>

Tabel 1. Thema's, contexten en niveaus van photovoice projecten van de deelnemers.

Evaluatie Inhoud diversiteit en inclusie

De meeste deelnemers gaven aan dat de inhoudelijke focus van de bijeenkomsten voor hen heeft bijgedragen aan inhoudelijke kennisverrijking over diversiteit en inclusie en meer specifiek over sense of belonging. Een deelnemer verwoordt: *"Diversiteit en inclusie gaat niet alleen maar over leerlingen met andere achtergronden en/of culturen. Het is ontzettend breed en ook op scholen waar diversiteit niet direct zichtbaar is, is het aanwezig en moet het besproken worden. Vooral de niet zichtbare kenmerken zijn van toepassing: kindkenmerken, leerbehoeften, interesses, competenties etc. Ik heb nu al doende ingezien hoe belangrijk deze thema's zijn en hoe interessant ik ze vind. Als startend leerkracht is het heel waardevol om hier al zoveel informatie over te hebben".*

Een deelnemer benoemde het effect van een stem geven middels photovoice: *"De verschillende collega's [in mijn school] hadden allemaal andere soort van foto's gekozen. Achter elke foto zat een geweldig verhaal dat steeds nieuwe ideeën liet zien. Iedere collega voelde zich gehoord wat een enorme meerwaarde was".* Zij zag photovoice als een instrument om ook bij andere thema's 'informatie' op te halen en inzichten te versterken.

Evaluatie aanpak onderwijsaanbod

Deelnemers waardeerden dat de inhoud praktisch en direct toepasbaar was, dat de bijeenkomsten heel actief waren en dat je veel leert door zelf te doen. Twee deelnemers noemen specifiek dat het fijn was dat de terugkoppeling in bijeenkomst 4 pas na enkele weken gepland was, waardoor er ruimte was om zelf ervaringen op te doen: *"Ik vond dit zeer prettig! We waren enorm actief tijdens de lessen en kennis is echt over gebracht door er zelf mee aan de slag te gaan. Ik heb de methodiek echt ervaren zoals het hoort, naar mijn idee. Ook fijn dat ik zelf goed weet hoe het werkt, voordat ik het uitvoer in de praktijk".*

Conclusies en discussie

Naast de versterking van het onderzoekend vermogen heeft dit onderwijsaanbod bijgedragen aan kennisontwikkeling van deelnemers over het inhoudelijke thema sense of belonging. Het heeft de deelnemers aangezet om vertaalslagen te maken naar andere thema's die spelen in de onderwijspraktijk. Dit pleit ervoor om het oefenen van onderzoeksvaardigheden gericht te koppelen aan een inhoudelijk thema en deelnemers tegelijk te vragen vertaalslagen of transfers te maken naar hun eigen werkcontext.

Zoals eerder genoemd is het eerste traject in verband met de regelgeving ten tijde van corona deels online uitgevoerd. In de periode daarna waren er tijdens de fysieke bijeenkomsten ook steeds een aantal studenten die online deel moesten nemen. Deze hybride uitvoering van de trajecten vroeg een intensieve organisatie en had soms een nadelige invloed op de interactie in bijeenkomsten. De werkwijze had aan de andere kant ook voordelen wat betreft toegankelijkheid voor de masterstudenten, die uit een grote regio afkomstig zijn. De deelnemers waarderen het onderwijsaanbod positief. De methodiek is laagdrempelig, zeer breed toepasbaar gebleken en biedt openingen voor gesprekken met kinderen, jongeren en volwassenen. Photovoice werkt verrijkend bij thema's die moeilijk grijpbaar zijn en kan groepen een stem geven aan mensen die verbaal niet zo sterk zijn (Migchelbrink, 2016; Budig et al., 2018). Photovoice is door de deelnemers toegepast voor verschillende doeleinden en op verschillende manieren, niet alleen voor onderzoek. Zo is photovoice als werkvorm ingezet in een kennismakingsactiviteit in het voortgezet onderwijs, als activiteit om een complex thema te verdiepen en te duiden tijdens een studiedag en om samenwerkingsprocessen te versterken en verwachtingen te monitoren. Liebenberg (2018) noemt als criticus wel aandachtspunten bij de inzet van photovoice als onderzoeksmethodiek. Photovoice is een scherpe, creatieve onderzoeksmethodiek om vanuit participatief actieonderzoek samen met betrokkenen onderwijsontwikkelingen in gang te zetten. De stem en invloed van de betrokkenen speelt hierbij een belangrijke rol (Wang, 2006). Hoezeer ook, photovoice op zichzelf garandeert dit effect echter niet. Het maken van foto's bij deze methode mag niet leiden tot een gemakkelijke 'quick-and-easy' aanpak en de foto's op zichzelf vormen geen succesfactor voor diepgaande inzichten en gezamenlijk gedragen (onderwijs)ontwikkeling (Liebenberg, 2018). Daarom zal steeds opnieuw zorgvuldig moeten worden afgewogen hoe de methode wordt ingezet, welke procedure wordt gevolgd, welke vraag deelnemers kan helpen om diepgaande inzichten te verwerven over de huidige situatie, hoe zij daarover in gesprek gaan, wat krachtige elementen zijn en wat aanknopingspunten voor verbetering zijn.

Uit de ervaringen van de deelnemers aan het onderwijsaanbod blijkt dat de photovoice een laagdrempelig en krachtig middel is dat tot verdieping en nieuwe inzichten bij deelnemers leidt. Het steeds betrokken zijn bij het meedenken, het terugleggen van analyses en keuzes en het co-creëren in vervolgstappen vormen daarbij essentiële elementen om de verbeterpunten samen in beeld te krijgen. Vaardig worden in deelvaardigheden van deze onderzoeksmethodiek via een

gerichte training wordt om deze redenen door deelnemers dan ook als effectief en inspirerend gezien om tot rijke inzichten en passende verbeteringen te komen.

Auteurs

[Dr. Karin Diemel](#) is als senioronderzoeker binnen Fontys Hogeschool betrokken bij Kenniscentrum Yes en het lectoraat 'Waarderen van Diversiteit'. Haar onderzoek is gericht op het denken, handelen en (inter)professioneel samenwerken van leraren in relatie tot inclusie en kansen creëren.

K.diemel@fontys.nl

[Dr. Linda van den Bergh](#) is lector 'Waarderen van Diversiteit' bij Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg. Haar onderzoek is gericht op professionalisering van onderwijsprofessional en focust met name op de relatie tussen opvattingen, houding en verwachtingen en professioneel handelen.

L.vandenBergh@fontys.nl

[Ilonka van der Sommen MA](#) is docent bij Fontys OSO en coördinator bij Samenwerkingsverband Zuidoost Brabant. Autisme en diversiteit zijn de rode draad in haar verhaal. In verhalen vinden en vangen wil zij mensen met elkaar en zichzelf verbinden.

I.vandersommen@fontys.nl

Referenties

Allen, K-A., Kern, M. L., Rozek, C. S., McInerney, D. M., & Slavich, G. M. (2021). Belonging: a review of conceptual issues, an integrative framework, and directions for future research. *Australian Journal of Psychology*, 73(1), 87-102.

Barone, T., & Eisner, E.W. (2011). *Arts based research*. Sage.

Budig, K., Diez, J. , Conde, P., Sastre, M., Hernán, M., & Franco, M. (2018). Photovoice and empowerment: evaluating the transformative potential of a participatory action research project. *BMC Public Health*, 18(432), 1-9.

Dalbéra, J. (2018). L'exposition-spectacle Klimt à l'Atelier des Lumières (Paris). Flickr. Geraadpleegd op 15 juli 2023, van

<https://www.flickr.com/photos/dalbera/42899894050/in/photostream/>

- Gant, L., Shimshock, K., Allen-Meares, P., Smith, L., Miller, P., Hollingsworth, L., & Shanks, T. (2009). Effects of photovoice: civic engagement among older youth in urban communities. *Journal of Community Practice*, 17(4), 358-376.
- Liebenberg, L. (2018). Thinking critically about Photovoice: Achieving Empowerment and Social Change. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1-9).
- Migchelbrink, F. (2016). *De kern van participatief actieonderzoek*. SWP.
- Munneke, L., Rozendaal, J.S., & Van Katwijk, L.(2023). *Onderzoekend vermogen ontwikkelen*. Boom.
- Ros, A., & Van den Bergh, L. (2018). *Kennisbenutting in onderzoekende scholen*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Kind en Educatie. <https://www.nro.nl/wp-content/uploads/2018/11/Eindrapportage-NRO-Kennisbenutting-in-Onderzoekende-Scholen.pdf>
- Wang, C. C. (2006). Youth participation in Photovoice as a strategy for community change. *Journal of Community Practice*, 14(1-2), 147-161.
- Wang, C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health education & behavior*, 24(3), 369-387.
- Van den Bergh, L., & Diemel, K. (2021). Diversiteit en inclusie in beeld. Een photovoice-studie in de master Educational Needs. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 42(4), 71-83. www.velon.nl
- Van den Bergh, L., Diemel, K., & Van der Sommen, I. (2023). Sense of belonging in beeld: een photovoice studie in het hoger beroepsonderwijs. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, 41(2), 68-83.
- Van Swet, J., Munneke, L., Diemel, K., & De Keijzer, H. (2022). *Praktijkgericht onderzoeken in het onderwijs*. Boom.